

A mi e személynév eredetét illeti, CORNIDES és JERNEY óta mindenki a *levente* köznevet keresi benne. VÁMBÉRY Magy. Ered. 153, Magy. Kel. 243, KUUN, Relat. II, 5 szerint mind a *Levente* szn., mind a *levente* kn. közvetlenül a perzsából való, a perzsa *levend* átvétele. Lényegében ugyanezen az állásponton van PAULER is (i. m. 149: „(a *Liuntis* névből) könnyen kifejthető a *levente* szó . . . ez a nálunk most is használatos szó lehet, hogy csak mellékeve volt ÁRPÁD valamelyik fiának . . .“ E magyarázatot azok után, a mit a hódolt-ságkori *levent* és a nyeivújításkori *levente* szó történetéről elmondottunk, főlöszlegesen bővebben czáfolni. Az árpádkori személynévnek semmi köze újabb *levente* szavunkhoz.*

Mi hát a *Levente* szn. eredete? Egy ötletet vetek fel, a mely, mint utólag értesülök, már MELICH JÁNOS fejében is megfordult. Legrégibb személynéveink közt kétségkívül vannak török eredetűek: *Álmos*, *Árpád*, *Tas*, *Jelek* stb., de vannak eredeti magyar, finn-ugor eredetűek is: *Lél*, *Keve*, *Emese* stb. Azt hiszem, ebbe az utóbbi csoportba tartozik a *Levente* is. A MTsz. szerint majdnem egész Dunántúl él a *lende* szó, rokon, atyafi, ivadék' jelentéssel. Nyilván ugyanez a szó a KASSAI közölte bácskai *lende*, 'bengye, bogyó'. SZILY KÁLMÁN MNy. I, 375 kimutatta, hogy ez a *lende* eredetileg a. m. *leendő* [vö. ÉrsC. *leender*, 1602: *leuendő*, Vadr. 475, 555: *lévendő*] 'futurus', s hogy a *leendőcske* származék a régibb nyelvben is előfordul, 'pereputty' értelemben. Azt hiszem, noha véleményemet egyelőre bővebben igazolni nem tudom, hogy a *Liünti* ∞ *Leventi személynévben is a *lenni* ige valamilyen származéka lappang s jelentése, atyafi, ivadék' lehetett.** Ma, az újabb *levente* szó hatása alatt, a *Leventa*, *Levente* személynévet is rendesen így olvassuk: *Lévënta*, *Lévënte* v. *Levente*; de természetesen a szn. régi írott alakjai a *Lévëntá* v. *Lévëntá* olvasást is megengednék.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Német jövevényszavainkról.

(Folytatás).***

Lehet-e már most ófn. korszakbeli átvétel a *frigy* (első adat a XIV. sz.-ból Beszt. szój.), *herczeg* (első adat tn.-ben a XIII. sz. elejéről Vár. Reg., NySz., kn.-ben Schl. szój.), *mély* ∞ *mértföld* (első adat a XV. sz.-ból NySz.), *szász* (első adat tn.-ben 1329-ből OklSz.,

* FIÓK Századok XLI, 606 magyarázata (*Levente* ∞ osztj. *lybyndy* 'schmetterling') nem vehető komolyan számba.

** Az ÉrsC. 229. lapján olvasható *wereentnek* alakból semmiféle következtetést sem merek vonni, mert ugyanazon a lapon *góttrend*, *feddend*, *mwttatanyak*, *zeretendótek* van.

*** Az első közleményt l. MNy. XII, 290.

kn.-ben Schl. szój.)? Vegyük őket sorra ófelnémet tövégiük szerint! Egy ófn. *fridu*-ból a X., XI. sz.-ban magy. *fridü lett volna s a tóvégi magy. *ü*-k eltűnésekor *frid. Ha azonban ez a szó a X., XI. sz.-ban került volna át hozzánk, miért nem vett részt az *i* > *ë* ∞ *ö* magyar hangfejlődésben, a mint részt vettek bolg.-tör. és legrégebb szláv szavaink, vö. ó-bolg., ó-szerb. *štírō* > magy. *istír > *ěstēr* ∞ *östör* l. MNy. XI, 292, bolg.-tör. *šipir*- > magy. *sipir* > *sěpěr* ∞ *sőpör* stb. l. MELICH, NyK. XXXIX, 23 és GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 152. — Az, hogy a *frigy* e fejlődésben nem vett részt, bizonyítéka annak, hogy ez *i* > *ë* ∞ *ö* hangváltozás után (a XII. sz. után) került nyelvünkbe. Igen ám, de ekkor már a németben nem *fridu* a szó, hanem *fride*; ez pedig már középfelnémet korszak. A m. *frigy* megfejtésénél csakis a kfn. korszakbeli alakból lehet kiindulnunk. A *herczeg* és a *szász* szavaknak az ófelném.-ben *herizogo*, *sahso* (olv. *sachso*) felel meg, a szavak tehát -o-ba végződnek. Ha egy szláv eredetű szó a szlávtságban -o-ra végződik, az nyelvünkben már a legrégebb korban is -a végű lett. Ilyen példák: *okzno* > *akna*, *brōdo* > *borda*, *igo* > *iga*, *čudo* > *csuda* stb. (l. MNy. VI, 62). Ez analógiák alapján azt várnök, hogy a *herizogo*, *sahso* szóvégi -o-jának is -a legyen a megfelelője. A *szász* szónál még azt is meg kell jegyeznünk, hogy olyan német nyelvből kaptuk, a hol az ófn. -hs-nek hasonulással -ss- a megfelelője. Ilyen az alném., s részben a kném. nyelv, a hol *sass*, *sasse* a szó. — Az ófn. *herizogo*, ó-alném. *sasso* hanghelyettesítéssel azért nem válhatott az ó-magy.-ban *hericzégü, *szaszu alakúvá, mert a szóvégi idegen nyelvi -o a magyarban -a-vá lett. A *szász* szó eredeténél még azt is meg kell jegyeznünk, hogy magyar történeti okokból nem régebb szava nyelvünknek a XII. sz.-nál, akkor pedig hangalakja mind a felnémetben, mind pedig az alnémetben -e végű: *sahse*, *sasse* volt. Ófn. korszakbeli alakból tehát nem indulhatunk ki sem a *herczeg*, sem pedig a *szász* szó származtatásánál.

A mértföld régi magy. *mély-föld* ∞ *mélföld* ∞ *mülföld* (l. NySz.)-beli *mély* ∞ *mél* ∞ *mül* szintén régi német jövevény, ez azonban már határozottan tiltakozik ófnémet eredete ellen. Az ófn.-ben e szó *mīla*, a kfn.-ben *mīle*. Ha egy kéttagú szó az átadó nyelvben a XII. század előtt -a-ba végződött, -a-ját, illetőleg kéttagúságát a szó a magyarban a mai napig megtartotta. Ilyen pl. az *alma*, *árpa*, *gyertya* stb., a melyek honfoglalás előtti török jövevényszók (vö. bolg.-tör. *alma, *arpa, *žarta l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 160), ilyenek *gomba*, *kasza*, *rozsa* szavaink, a melyek X—XI. sz.-i szláv jövevényszók (vö. szláv *гѣба*, *кѡса*, *рѡзда*). Ha a *mélyföld*-beli *mély* ófn. korszakbeli átvétel volna, régi magy. alakjának *mīla- ∞ *mēla-, mainak pedig *mēle-nek kellene lennie. Az, hogy a szó a magyarban egytagú, kizárja az ófn. eredetét. A szó megfejtésében tehát szintén kfn. korszakbeli alakból kell kiindulni; a kfn. alak pedig *mīle*.

Fejtegetéseimnek lényege tehát ez: A magy. *frigy*, *herczég*, *mély*(föld), *szász* nem lehet ófelnémet, hanem csakis középfelnémet korszakbeli, tehát XI. sz. utáni átvétel a magyarban. A kfn.-ben e szavak -e-be végződnek, tehát: *vride*, *herzoge*, *mîle*, *sahse*.

Lehet-e már most a magy. szavakat ez -e-be végződő német szavakból magyarázni? S erre azt feleljük, hogy nem lehet. Ha az átadó nyelvi szó -e-be végződött, ez a szó a maga -e-jével az *elme* ∼ *elmét*-typusú magyar szavak csoportjába illeszkedett bele s átadó nyelvi -e-je megmaradt. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink közül ilyenek a többi közt: *ige* vö. ujjur *üge*, *teve* < bolg. tör. *tävä (l. GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 160), a X., XI., XII. századi szlávok közül pedig ilyen: *pörje* ∼ *përje* < szláv *pyrje* stb. (l. MNY. VI, 19, 65). Ha mi tehát ném. *fride*, *mîle*, *sasse*, *herzoge* szót vettünk volna át, ma e szavak nyelvünkben *frigye, *mîle ∼ *mêle, *szásze > *szásza, *herzöge alakban élnének. Ilyeneknek azonban sehol semmi nyoma.

Magyar hangtörténeti okokból fel kell tennünk, hogy e szavakat olyan német nyelvből vagy nyelvjárásból vettük, a hol a szavak -e nélkül, tehát így hangzottak: *frid*, *mîl*, *sass*, *herzög*. S ezen a ponton német jövevényszavaink megerősítő bizonyítékot szolgáltatnak a német nyelvésznek is.

A német hangsúlytalan magánhangzók gyöngülésének utolsó foka, az apokope: az -e teljes eltünése felnémet nyelvjárásokban kezdődött; egyes esetei már a XII. századi bajor emlékekben mutatkoznak — írja PETZ GEDBON; e területen a XIII. sz.-ban már nagyon elterjedt e kiejtés (l. PETZ G. cikkét a GRAGGER R.-től szerkesztett Phil. dolgozatok 15. lapján). WEINHOLD, Bair. Gram. 15. §-a szerint a XIII. sz. elején az apokope bajor területen teljesen ki volt fejlődve. Ez ejtés emléke — miut PETZ kimutatja. — KÉZAI és a Kép. krónika *falc* = kfn. *valke* szava ebben: *legerfalc*, *legisfalk*. Úgy gondolom, hogy nyelvünkben van régiebb bizonyíték is. Van egy *Gyöngy* nevű községünk Szatmár m.-ben (l. CSÁNKI I, 475, LIPSZKY, Rep.), a melyet a XIII. sz. legelején magyarul *Perlü*-nek hívnak (l. Vár. Reg. 196. § villa *Perlü*). Hogy e tn. a ném. *perle*, kfn. *perle* ∼ *berle*, ófn. *bërla* mása, kétségtelen. A német telepések e falut a maguk nyelvén *Perl*-nek hívták, s a magyarban ebből a *-rlu* ∼ *-rlü* végű szavak mintájára *Perlü* lett.

Bajor területen tehát az -e már a XIII. sz. elején nem hangzott. Ámde nyelvünkben vannak olyan német szavak is, a melyek régiek, felső német eredetűek pedig hangalakjuk miatt nem lehetnek. Ilyen a magy. *csap* (első adat a XIV. sz.-ból, Beszt. szój.) zapfen am fasse, röhre', a melynek az ófn.-ben *zapfo*, a kfn.-ben *zapfe* felel meg, s ilyen a *szász* (l. első előfordulásáról feljebb), a melynek ófn. *sahso*, kfn. *sahse* a megfelelője. A *csap* *p*-je alapján (ha a magy. *p* nem

hanghelyettesítéssel lett fném. *pf* helyett) csakis középnémet, a *szász* pedig szóvégi *sz-e* alapján csakis középnémet vagy alnémet átvétel lehet. Ámde e szavak itt *zappe*, *sasse* hangalakúak, tehát kéttagúak. Ez az *-e* a magyarban megmaradt volna. E két példa szerintem bizonyítja, hogy az *-e* apokopéja a XIII. sz.-ban nemcsak bajor, hanem közép- és alnémet területen is megvolt.

Ha már most azokat a német eredetű szavainkat vesszük vizsgálat alá, a melyek nyelvünkéből 1500 előttről kimutathatók, azt fogjuk találni, hogy német szóvégi *-e* nélkül vannak meg nyelvünkben a következők:

bál (első adat 1355-ből, EtSz.) ‚fasciculus, bündel‘ < kfn. *balle*, ófn. *ballo*, úfn. *ballen* | *bárd* (első adat 1272-ből, EtSz.) < kfn. *barte*, ófn. *barta*, de lehet ófrcz. jövevény is, l. MNY. X, 390 | *czéh* (első adat 1466-ból, EtSz.) < kfn., úfn. *zeche* | *csap* l. feljebb | *csűr* (alakv. *csér*, első adat a XV. sz. első feléből, NySz., OklSz.) < kfn. *schiuere*, ófn. *sciura* (vö. a XV. sz.-ból *scheurre* alakv.-ot is; az osztr. baj.-ban az ófn., kfn. *iu* már a XIII. sz.-ban *eu*, l. WEINHOLD, Bair. Gram. 84 §; az úfn. *scheuer*-ben levő *r* előtti *e*-ről l. a *pór* szónál) | *frigy* l. feljebb | *garas* (első adat tn.-ben 1487-ből, kn.-ben a XVI. sz. legelejéről NySz., OklSz.). A XIII. sz.-ban egy ezüst és arany pénznemet latinul ‚denarius grossus‘-nak hívtak (= vastag dénár), ebből frcz. *gros*, ol. *grosso*, ‚garas‘; frcz.-ol.-ból kfn. *gros*, *grose* (XIV. sz.), *grosch*, *grosche* (XV. sz., ma *groschen*) l. KLUGE, EtWb⁸, WEIGAND-HIRT, DWb⁵ (a magy. szó talán csehéből való is lehetne, vö. cseh *groš*, németből, l. BERN. EtWb. 354) | *herczeg* l. feljebb | *lant* (alakv. *laut*, *lalt*, *laud*, *lont* l. MNY. XI, 202; első adat Schl. szój.) < kfn. *laute*, a XV. sz.-ban *lâte* is l. WEIGAND-HIRT, DWb⁵ | *mécz* (első adat a XIV. sz.-ból, l. OklSz.) ‚semimodius, metzen‘ < kfn. *metze*, ófn. *mezzo*, osztr.-baj. *metzen* l. WEIGAND-HIRT, DWb⁵ | *mélyföld* ∞ *mértföld* l. feljebb | *pór* (első adat tn.-ben 1211-ből *Pour* OklSz., l. még itt és NySz.) ‚bauer‘ < vö. ófn. *gibûro*, kfn. *gebûre*. Minthogy a szőkezdő magy. *p* osztrák-bajor eredetre mutat (vö. WEINHOLD, Bair. Gram. 70 §. *nachgepaurer*, *gepaurer*), a magy. szó egy XII. sz. végi óbajor *pour (vö. ófn. *û*: óbajor *ou*, l. BRAUNE, Alth. Gram.³ 41 §, SCHATZ, Altbair. Gram. 20) vagy *paur (vö. korai úfn. *baur* = ‚bauer‘, kfn. *bûr* l. WEIGAND-HIRT, DWb⁵) átvétele, a vocalisra vö. *Mór* < *Mour* MNY. X, 277; másképp, de nem helyesen MELICH, Melyik nyelvj.-ből; az *-r-re* vö. *csűr* | *palánk* (első adat *plánk* hangalakban a XV. sz. elejéről, vö. Schl. szój., OklSz.) < kfn. *planke* (a lat. *planca*-ból, l. KLUGE, EtWb⁸) | *prém* (első adat a XV. sz. elejéről, l. NySz.); vö. úfn. *bräme*, kfn. *brëm*, *brëmen* (l. WEIGAND-HIRT, DWb⁵), osztr.-baj. *präm* SCHM. I, 355, | *salap* (első adat tn.-ben és kn.-ben a XIV. sz.-ból, l. OklSz., Beszt. szój., Schl. szój.) < kfn. *slappe* ‚haube als kopfbedeckung und als schutz-waffe‘ MÜLLER-BENEKE-ZARNCKE, MhdWb., Dief., Gl. *culptrum* a. (másképp TAGÁNYI, Századok XXVII, 310) | *sing* ∞ *sin* (első adat *sën*, *sëng* hangalakban a XV. sz. elejéről, OklSz., Schl. szój.) < kfn. *schïne*, ófn. *scina*, úfn. *schiene* WEIGAND-HIRT, DWb⁵, KLUGE, EtWb⁸, osztr.-baj. *schîn* SCHM. II, 425. | *stör* (elavult szó, adatok a XV. sz.-ból, OklSz.) ‚eine art steuer‘ < kfn. *stiure*, ófn. *stiura*, vö. *csűr* | *szász* l. feljebb. — Képzők: kfn. *-unge* ∞ *-ung*, ófn. *-unga*, vö. *bitang* (első adat a XV.

sz.-ból, l. EtSz.) < vö. kném. *bitung | kfn. *-are* ∞ *-er*, ófn. *-âri*
vö. *polgár, molnár, hóhér* stb.

Azon szabály alól, hogy az 1500 előtt az ú. n. középfelnémet korszakban átkerült német jövevényszók a német *-e* nélküli alakkal jöttek át nyelvünkbe, kivételeknek látszanak a következők:

pelda (alakv.: *bē(ē)lda*; első adat a XV. sz. első feléből, EhrC. NySz.) < kfn. *bilde*, ófn. *bilidi*. Minthogy a német szó magyar szempontból magashangú (kfn. *bilde*), németből való eredése mellett érthetetlen magyar mélyhangúsága (vö. a *pöre, póce* szavakat).

portéka (első adat tn.-ben 1459-ből, OklSz., kn.-ben a XVI. sz.-ból OklSz., NySz.) < eddigi magyarázat szerint úfn. *parteke* ∞ *partecke* l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. — Minthogy a német szó csak a XVI. sz.-ból van kimutatva s latinból jöttek látszik, másrészt van klat. *parthecca* alak (l. KLUGE, EtWb.⁶), a magyar szó német eredete kétes; a német szóról más magyarázat WEIGAND-HIRT, DWb.⁶.

ráma (első adat a XV. sz. végéről, l. OklSz.) < kfn. *rame* és *ram*, ófn. *rama*, úfn. *rahmen*.

rokolya (első adat 1348-ból OklSz., l. még Beszt. szój., Schl. szój.) < kétségtelen, hogy a ném. *rock*: *röckel* szóval függ össze, alakja azonban egyébként mind magyar, mind német szempontból homályos, egy megfejtési kísérlet < ném. *rockele* l. MELICH-LUMTZER, DLehnw.

tuba (első tn.-i adat a XIII. sz.-ból OklSz., első kn.-i a XVII. sz.-ból NySz.) < kfn. *tübe*, ófn. *tüba*, úfn. *taube*, l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. Minthogy bizonyos, hogy *Tuba* tn. nem lehet azonos a XVII. sz.-i *tuba* szóval, az is kétségtelen, hogy emez nem lehet kfn. jövevény.

zsémlye (első adat a XIV. sz.-ból, Beszt. szój., l. még Schl. szój., OklSz.; alakv. *zsemle*, *zsemlye* Beszt. szój., OklSz.; *zsömle* ∞ *zsömlye*) < MELICH-LUMTZER, DLehnw. szerint vagy a kfn. *semele*-ből vagy pedig cseh-től *žemla* ∞ *žeml'a* ∞ *žemle* szóból. Minthogy a közös forrás lat., klat. *simila* (l. OklSz., CAL. alakv. *simula*), nézetem szerint a magy. *zsémlye* a lat.-ból is hang- és jelentéstanilag, s a mi fő, szótörténetileg kifogástalanul megmagyarázható (vö. magy. *zsellő* < lat. *sella*).

zsufa (első adat tn.-ben 1447-ből *Zurfa* írott alakban OklSz., kn.-ben a XVI. sz.-ban NySz., OklSz.; alakv. *sufa*) < eredete nem világos; egy ófn. *süfa* a bajor területen már a XII. sz. végén *saufe volna; l. különben MELICH-LUMTZER, DLehnw. is.

Végig tekintve e szavakon, azt találtuk, hogy arra, hogy 1500 előtti német jövevényszavaink közt a kfn. szóvégi *-e*-nek a magyarban nyoma maradt volna, biztos példa alig van (még talán a *ráma* sem).

Ha már most azon német jövevényszavainkat tekintjük, a melyek a kfn.-ben *-e*-be s az úfn.-ben *-e*-be vagy az *-n*-töveknél belső analógia folytán keletkezett *-en*-be végződnek (vö. pl. kfn. *kaste*, úfn. *kasten*: magy. *kasznyi* és erdélyi magy. *kaszten* MTsz.) s nyelvünkben csak a XVI. sz. óta mutathatók ki, akkor ezeket a megfeleléseket találjuk:

a) Magy. *0*: kfn. *-e*, úfn. *-e*: *prés* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz.) < úfn. *presse*, kfn. *presse* (hogyan magyarázandó a

magy. s?) | *salak* (alakv. *slak*, első adat a XVI. sz. közepéről, OklSz.) < úfn. *schlacke* (a XVI. sz.-ban átvéve kaln. *slagge*-ből, l. KLUGE, EtWb.⁸) | *sáncz* (első adat a XVI. sz. közepéről NySz.) < úfn. *schanze* (a XV. sz. végéről való kölcsönszó, l. WEIGAND-HIRT, DWb.³) | *snef* (első adat a XVIII. sz.-ból, l. OklSz., NySz.) < úfn. *schneppfe* nőn. és *schneppf* himn. (WEIGAND-HIRT, DWb.²) | *stróf* (katonai szó, alakv. *estróf* MTsz., első adat XIX. sz.) < úfn. *strafe*, kfn. *strâfe* stb.

b) Magy. -e ∞ illeszkedve -a : kfn. -e, úfn. -e : *borosta* (első adat a XVI. sz. közepéről, EtSz.) < úfn. *borste*, kfn. *borste* | *gárda* (első adat a XIX. sz.-ból) vö. úfn. *leibgarde* | *hárfa* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *harfe*, kfn. *harfe* | *huta* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz., NySz.) < úfn. *hütte*, kfn. *hütte* (átvett alak csakis egy -u-val hangzó alak lehet, nb. van hazai lat. *huta* is, l. OklSz. *huta* a.) | *láda* (első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.) < úfn. *lade*, kfn. *lade* | *löre* (első adat a XVI. sz.-ból OklSz., NySz.) < kfn. *liure* (minthogy német hangtani szempontból is a kfn. eredet kétes, a szó eredetere vö. az ilyen felső ném. : sváb és bajor alakváltozatokat: *leur*, *leuer*, *leier* WEIGAND-HIRT, DWb.⁵, *die läuren?* SCHM. I², 1499; l. különben *csür* és *stör* szavakat feljebb) | *paróka* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *perücke* (első adat a XVII. sz.-ból, l. KLUGE, EtWb.⁸, WEIGAND-HIRT, DWb.⁵; a magy. szó csakis mélyhangú [német] szóból származtatható, vö. ném. *parucke* l. KLUGE i. h., WEIGAND-HIRT i. h. s ez olasz *parruca*; a magy. szó is lehet olasz eredetű) | *pöcze* (első adat a XVI. sz. második feléből CAL., NySz.) < kfn., úfn. *pfütze* (p alapján kném., vö. kném. *putze*) | *rokka* (első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.) < kfn. *rocke*, úfn. *rocken*, (ném.-ből olasz *rocca*, a magy. szó Körösi, Ol. el. szerint olaszból) | *sonka* (első adat MÁRT. 1800) < felném. nyelvj. *schunke* vö. úfn. *schinken*, kfn. *schinke* | *tárcsa* (első adat 1807-ből l. MNy. X, 406) < úfn. *tartsche* | *tonna* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz., NySz.) ,kád; súly egység' < úfn. *tonne*, kfn. *tu(o)ne* | *vanna* (első adat a XVI. sz.-ból, OklSz.) < úfn. *wanne*, kfn. *wanne* | *várta* (első adat a XVI. sz.-ból, NySz.) < úfn. *warte*, kfn. *warte* | *zupa* (alakv. *zuppa*, *cupa*, első adat a XIX. sz.-ból, MTsz.) < úfn. *suppe*.

c) Magy. -i : úfn. -e : *maródi* (első adat a XVIII. sz.-ból, NySz.) < úfn. *marode*, bécsi ném. *maródi* HÜGEL, Id. Vien. | *módi* (első adat a XVIII. sz. közepe tájáról, l. NySz., Kr.) < úfn. *mode*, bécsi ném. *modi* HÜGEL, Id. Vien. | *alamódi* (első adat 1702-ből, utolsó 1816-ból l. EtSz.) < úfn. *alamode*; a magy. szó a bécsi ném.-ből l. *módi* a.; nem egész helyesen EtSz. | *bagázs*i (első adat a XIX. sz.-ból) < ném. *bagaschi* l. EtSz. *bagázsia* a. | *stelázi* (első adat a XIX. sz.-ból) < úfn. *stellige*, bécsi ném. *stellaschi* HÜGEL, Id. Vien. — Más ilyen -i-be végződő ném.-ből jött szavak -i-je is mindenkor az ozstr. ném.-ben is -i pl. *Mici*, *ordinári*, *menázsi*, *sarzsi*, *tanti*, *pubi* stb.

Csak a teljesség kedvéért emlitem, hogyha egy szó a kfn.-ben -e-be s a mai ném.-ben -en-be végződik (ilyen cas. obl.-ból való -en-re bajor területen már a XIV. sz.-ból van példa, l. WEINHOLD, Bair. Gr. 347 és 349 §§ : *namen*, *padstuben*), akkor a magyarban ezek a megfelelések vannak:

a) Magy. -ë(ö)n(y) ∞ -on(y) : kfn. -e, úfn. -en : *bókony* (alakv. *bálkon*, első adat SzD., l. EtSz.) < kfn. *balke*, úfn. *balken* | *bükköny*

(alakv. *bükkën*, első adat 1549-ből, l. EtSz.) < kfn., úfn. *wicke*, osztr.-baj. *wicken* | *cakkën* (első adat a XIX. sz.-ból, l. EtSz. *cakk* a.) < úfn. *zacken*, *zacke* | *gardom* ebben *kerek-gardom* (Dávid Ferencz és Heltai szava, l. MNy. X, 360) 'irrgarten, labyrinthus' < úfn. *garten*, kfn. *garte*, ófn. *garto* | *hókkony* (alakv. *hókkon*, első adat a XIX. sz.-ból MTsz.), kicsiny, rövidnyelű faragó fejsze' < kfn., úfn. *hacke*, osztr.-baj. *hacken* (vö. die *braithacken* des zimmermanns = 'die breitbart' SCHM. I², 1049) | *kaszten* (első adat a XIX. sz.-ból, MTsz.) < kfn. *kaste*, úfn. *kasten*.

b) Magy. *-ni* ∞ *nyi* : kfn. *-e*, úfn. *-en* : *kasznyi* (első adat a XIX. sz.-ból MTsz.) l. feljebb ; sok idetartozó példát l. MELICH-LUMTZER, DLehnw. 296.

Az úfn. *-en*, kfn. *-e* szöveg teljesen olyan megfelelést mutat a magy.-ban, mint a kfn. *-en*, úfn. *-en*, vagy mint a kfn. *-el*, úfn. *-el* (vö. pl. *stömpöly* és *stempli*). Mindezeknél az eseteknél kimutatható, hogy a *-ni* ∞ *-nyi*, *-li* szöveg (első magy. *-li* 1643-ból ebben : *kugli* l. MNy. XI, 384) újabb, az *-ony* ∞ *öny*, *-oly* pedig a régebbi megfelelés. Hogy e magyar kétféleségnek mi az oka, egyelőre nem tudjuk. Szerintem német : osztrák-bajor nyelvjárási oka nem lehet. Itt *zirkl*, *wandl*, *schlüssl*, *metzn*, *liebmn* stb.-féle ejtés — úgy látszik — már a XIV. sz. óta kimutatható (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 14 § és PETZ G. a GRAGGER R. szerkesztette Phil. dolg. 13. lapján ; az *-e(n)* gyöngülése *-ə(n)*-né már a XIII. sz.-ban).

Végig vizsgáltuk német jövevényszavaink mindazon megfeleléseit, a melyekben a kfn.-ben s az úfn.-ben nyílt vég szótagban *-e* hang van (más magánhangzó nem állhat nyílt szövegben) s ezt találtuk :

1500 előtt átkerült német jövevényszavaink úgyszólván kivétel nélkül *-e* nélkül vannak meg, — még pedig mennél régebbiek az 1500. évnél, annál kétségtelenebbül —, míg az 1500 után átkerültek kisebb része *-e* nélkül, nagyobb része pedig *-e*-vel olyan értelemben, hogy a mely szó magy. szempontból mélyhangú, ott az *-e*-ből illeszkedéssel *-a* lett.

Mi lehet e kétségtelen tény oka? Fentebb láttuk, hogy leg-régebbi német jövevényszavainkban a kfn. *-e*, ha a német átadó nyelvben ejtetthang lett volna, okvetlenül megmaradt volna, mert más nyelvekből került régi jövevényszavaink tövégi nyílt vég szótagban álló *-e*-je mai napig megmaradt s az *elme*, *ige*, *teve* vagy illeszkedés után az *alma*-féle szavak csoportjába sorakozott bele. Minthogy pedig az 1500 előtt átkerült német jövevényszavak német nyelvi *-e*-jének nyoma sincs nyelvünkben, ez kétségtelen bizonyíték a mellett, hogy az átadó német nyelvben ez az *-e* már nem hangzott. Fentebb láttuk, hogy e szóvégi nyílt szótagban álló *-e* apokopéja felső német területen a XII. sz.-ban indult meg s a XIII. sz.-ban már teljesen ki volt fejlődve. Osztrák-bajor nyelvjárásokban az *-â* (*-ô*) névragozáshoz tartozó femininumoknál az *-e* apokopéja ma közönséges (vö. *stróf* < osztr.-baj. *strâff*, úfn. *strafe prés* < osztr.-baj. *press*, úfn. *presse* stb.),

az *-n*-tővéknél azonban máskép áll a dolog. Itt-ott még ma is előfordul az *-e* nélküli alak, általában azonban az történt, hogy a nominativus *-e* helyett *-en*-végű lett. Osztrák-bajor *nyelvjárásból* tehát a *borosta* (osztr.-baj. die *borštn*), *huta* (osztr.-baj. die *hittn*), *sonka* (der *šinkn* ∞ *šunkn*), *vanna* (osztr.-baj. die *wannən*) stb. meg nem magyarázható.

A megállapított eredményt így gondolom megfejthetőnek:

A jövevényszavak, a mennyiben műveltségtörténeti szavak, a mindenkori köznyelv, a műveltek által beszélt nyelv hangalakjában terjednek el. Ha e köznyelvi kiejtésben van egy-egy nyelvjárási sajátosság, akkor ez megmarad az átvevő nyelvben, mert hiszen e nyelvjárási sajátosság mint köznyelvi terjed el. E tételt, a melynek irodalmunkban először HORGER ANTAL adott kifejezést (l. MNy. X, 408 és „A nyelvtudomány alapelvei“ cz. műve 255 §-át), sok példával igazolhatnám. Az alábbi sorokban német jövevényszavainkból említek meg néhányat.

Stájerország fővárosát a XIX. és a XX. század magyarja *Grácznak* mondja, holott a XVI., XVII., XVIII. sz., s részben még a XIX. sz. első felének magyarjai is *Gerécznek*, *Grécznek* mondták [vö. SZIKSZAI: *Gerecz* (olv. *Gerécz*), innen MA³m., Ppm. *Gerecz*, sic!] s *gréczi köböl*ről beszéltek (l. Kr. szótárát). Honnan van e magyar nyelvi változás? A stájeri német népnyelvben a várost ma is, a fent jelzett századokban is *Graznak* mondják és mondták. Nem így az osztrák német: stájeri irodalmi és köznyelv. Ebben a köznyelvben a név régen *Grätz* volt, s csak újabban (úgy látszik a XIX. sz. második fele óta) *Graz*. Ezt az osztrák köznyelvi szokást hűen adja vissza a tulajdonnév magyar nyelvi története.

A XVIII. sz.-ban és a XIX. sz. első felében nálunk a műveltek úgy beszéltek németül, a milyen ekkor a bécsi köznyelv volt. A mai irodalmi ném. *mode*, *marode* e bécsi köznyelvben *modi*, *marodi* hangalakban volt meg s ezért nálunk is *módi*, *maródi* a szó. Az erdélyi magyar nyelvben a XVIII. sz. óta több olyan hangalakú német szó van, a melyeket az erdélyi szászból megérteni nem lehet. Ilyen pl. a *czők* ‚kovász, élesztő‘ (l. EtSz. *cajg* a.) és a *czukház* < úfn. *zucht-haus* (l. EtSz.). E szavak azonban megmagyarázódnak abból az osztrák-német köznyelvből, a mely BÁRÓ APOR PÉTER idejében Erdélyben elterjedt.

Néhány régebbi hangtani jelenséget is idevonhatunk.

Ha egy időben átkerült régi német jövevényszavaink közül a német nyelvi *b-n* kezdődőket vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy nyelvünkben egyrésztük *b*-vel [vö. *bak* (első adat tn.-ben 1240-ből, kn.-ben a XIV. sz.-ból Beszt. szój.; alakv.: *bok* l. EtSz.) < úfn., kfn. *boc* (bajor *poch*, *pog*, l. BRAUNE, Alth. Gr.³ 144 §), úfn. *bock* | *bál*, fascis, Bündel‘ l. feljebb stb.], más részük *p*-vel kezdődik [vö. *polgár*, *pór* l. feljebb]. E kétféle-

ségnek az az oka, hogy a kfn. korszakban nyelvünkre kétféle német köznyelv hatott. Az egyik az osztrák-bajor, a mely a germ. *b* helyén minden helyzetben *p*-t mondott és *p*-t is írt. E köznyelvi kiejtésnek krónikáinkban is kétségtelen nyomai vannak s ilyeneknek tartjuk KÉZAI, a Képes Kr. s más emlékek: *paiur*, *payer* (= bajor), *Stros-purg*, *Leopah* (= Laibach), *Pot* adatait (l. PETZ G. cikkét a GRAGGER R. szerkesztette Phil. dolg.-ban 9. lp).^{*} A másik köznyelv középnémet (frank), az a nyelv, a mely rajnai frank telepeseink révén nálunk szintén otthonos volt. Ez utóbbiban a germ. *b* minden helyzetben *b*-nek hangzott és hangzik (l. BRAUNE, Alth. Gram.³ 135, 136 §§).

A XVII. sz.-ban az osztrák-bajor irodalmi nyelvben — s így valamivel korábban a köznyelvben — ismét visszaállították a *b* írást (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 121 §), s nagy részben a *b* ejtést. Az ilyen magy. szavak már most, mint: *bajor*, *bakfis*, *beamter*, *bál*, *saltatio*, *ball'*, *bankrot*, *borosta*, *Borostyánkő* ∞ *borostyánkő* stb., a melyek aránylag új német jövevényszavaink (l. EtSz.), s másunnan, mint az osztrák-bajorból nem is jöhettek, helyesen csak úgy magyarázhatók, ha őket osztrák-bajor köznyelvből átvetteknek tartjuk. Népnyelvi átvételnél ezeknek *p*-vel kellene a magyarban hangzaniok.

Így magyarázom a ném. *w*: magy. *b* szókezdetű szavakat is, vö. *bükköny* < ném. *wicken*, *billikom* < ném. *willkomm!* stb. (l. EtSz.). A XIII—XVI. sz. végéig terjedő osztrák-bajor emlékekben rendkívül gyakori az úfn. *w* helyén a *b*, jeléül annak, hogy e nyelvjárási sajáttság megvolt a köznyelvi ejtésben is. A XVI. sz. vége óta ismét visszaállították a *w*-t (l. WEINHOLD, Bair. Gram. 124 §.) az írásban s így van a köznyelvben is. Újabb német, *v*-n kezdődő jövevényszavaink ezt is igazolják.

Köznyelvi átvétel mellett szól az is, ha egy-egy műnyelvi szavai terjednek el. A német jövevények közül pl. a *palánk*, *sáncz*, *salap* mint hadászati műnyelvi szavak honosodtak meg; az ilyen műnyelvi szavak népiesek nem is lehetnek.

De nem folytatom. Úgy hiszem, e néhány példával is valószínűvé tettem, hogy a *jövevényszavak*, mint műveltségi szavak, a *mindenkori köznyelv* (társadalmi nyelv) *hangalakjában terjednek*. A német szóvégi *-e*-k esetében ez a tétel így áll: Az *-e* apokopéja a német köznyelvben a XIII. sz.-tól a XVI. sz.-ig folytonosan terjedőben volt. LUTHER írtaiban is sokszor találni *-e* nélküli, tehát apokopés szavakat. A XVI. sz.-ban a középnémet nyelvjárások befolyásának s más grammatikus törekvésekkel (l. minderről WILMANS, Deutsche Grammatik³ I, 361 s köv. lapok) ez a szóvégi *-e* újból elfoglalta etymo-

^{*} A *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*-ban előforduló „ad *Salapiugin*“ (l. Honfogl. kútfői 311) szintén ilyen bajor *p*: germ. *b*; a *Salapiugo* = „Szala hajlása“ szóból.

logikus jogait mind az irodalmi, mind pedig a művelt köznyelvben. Ha tehát a XVI. sz.-ban átkerült magy. *borosta* < ném. *borste* (osztr.-baj. *pirstän*) ma *-a*-val, ellenben a XIV. sz.-ban átkerült *bál* 'fascis, bündel' < kfn. *balle* a kfn. *-e* hangnak megfelelő *-a* nélkül van meg, ennek a mindenkori német köznyelv az oka.

A fentiekben arra kellett megfelelnem, hová lett a kfn. szavak nyílt végszótagban álló *-e*-je. A felelet ez: Minthogy az akkori német köznyelvben ez az *-e* legnagyobbbrészt nem volt ejtett hang, ezért nincs ez *-e*-nek nyelvünk régi, kfn. korszakbeli német jövevényszavaiban semmi nyoma.

MELICH JÁNOS.

XVI. századbeli erdélyi íróink *ö*-zése.

A szász eredetű Heltai Gáspárról általában az a vélemény, hogy — bár a magyar nyelvet, különösen a szókincset, közmondásokat és szólásokat alaposan elsajátította — mondatai szerkesztésében, a tárgyias igeragozában, a szórendben, de főképen a labialis és illabialis magánhangzók rendszertelen fölcserélésében s a hosszú és rövid mássalhangzók összezavarásában sokat vét a magyar nyelv szelleme és szerkezete ellen. A leggyakoribb és legszembeötlőbb valamennyi botlása között a labialis és illabialis magánhangzók fölcserélgetése s pl. a Hálóban látunk egymás mellett *ördög*, *ördeg*, *ördögnek*, *ördegnek*, *ördögi*, *ördegi* stb. alakokat, vagy *tömlőtz*-, *tömletz*-, *temlőtz*-, *temletz*- stb. alakokat is. (L. bővebben RMKönyvtár XXXVI. 19. l.).

Ha ez a következtetés csak Heltainál van meg, bele kell nyugodnunk, hogy Heltai a magánhangzók használatát a magyarban nem tudta megtanulni. Azonban ugyanezt a következtetlenséget megtaláljuk Dávid Ferencz különféle műveiben, pl. Az Egy *ö* magatol valo Felséges Istenről . . . Vallastételben (Kolozsvár, 1571) is, ahol pl. *öröc* élet C2, *örec* életre D, *gyüleköznetec* I, *gyüleköznetet* D, *liij*, *gyülekezete* D, *gyülekezetinec* Fiiij, *üduösséges* G, *vduességünkre* Bij3, stb. alakokat látunk egymás mellett. Ez azonban csak különben helyes alakoknak következtelen alkalmazása. Heltai és Dávid magánhangzó rendszerének nagyobb baja az, hogy — míg egyfelől *ö*-zés felé való törekvést (látunk pl. Heltai Hálójában: *ielen-tötte* 189, *meg* nem *meneköthetic* 191/192, *szömlöjtéc* 193, *említőttenec* 233, *törekösznec* 229, *czelekösznec* 230, *emleközet* 290 stb., — Dávid F.: Az Egy *ö* magatol valo Felséges Istenről . . . Vallastételben: *szörez* Gij, *szörzéssi* Cij, *szömély* C, *szömélyes* Bij3, *Szömélye* Bij2, *gyüleköznet* — D, I, *liij* stb., tehát azt várják, hogy a zárt *ö*-k helyén következetesen mindenütt *ö*-k álljanak) — nemcsak hogy ez a várakozásunk nem teljesül, hanem egy másik, teljesen ellentétes